

Biografia orraztuz: Tito Espainiako gerra zibilean

Žarko Petan. Itzultzailea: Asier AGIRRE

Egliaren kaltetan, Titoren karisma-sortzailleek haren bizitzako bi gertakari ezkutukoena saihesten dituzte, propio: Espainiako gerra zibila eta Stalinen garbiketak. Atzoko eta gaurko munduaren historiari begira, neurri batean bederen, hain latzak izan ziren bi gertakari horiek aldi edo une berean gertatu ziren: 1936-1939 artean. Gainera, batak ondorioak eragin zituen bestean, baina horren gainean aurrerago mintzatuko naiz; lehenik eta behin, azter dezagun Titoren jokabidea aipatutako bi gertakarietan. Titok behin eta berriz esaten zuen ez zela Espainiako gerra latzean sekula izan. Gerora, damua agertu ohi zuen jendaurreko agerraldietan, hitzaldietan eta elkarrizketetan, Espainiako herriaren borroka heroikoan, nazioarteko brigadekin batera, Francoren armadaren (Alemaniako naziak eta Italiako faxistak alde izan zituen) aurka, esku hartu ez zuelako. Ezin esan gabe utzi, haatik, nazioarteko brigadetan boluntario ugari zeudela Jugoslaviatik joanak, gehienak komunistak, eta, haietako batzuk, 1941-1945 urteetan, partisau-buruzagi izanak, Titorekin soinez soin ibiliak.

Jugoslaviako Alderdi Komunistaren goi-funtzionario eta Komin-terneko agente zen aldetik, Tito gerrarako boluntario bila ibili zen Europa osoan, ondoren, legez kanpo, Espainiara bidaltzeko. Hasiera batean, gerraren balantza errepublikarren legezko Gobernuaren alde jartzea lortu omen zuten, nahiz eta, 1937tik aurrera, batik bat tropen eta gerra-makineriaren nagusitasunari esker, Francoren armadak gerra irabazi. Etorkizunean Jugoslaviako presidente izango zen Titok

garai hartan jokatu zuen paper garrantzitsuaz ezer gutxi zekien jendeak. Bere burua goraiatzeko edozein aukera baliatzen zuela jakinda, zer pentsatua ematen du Titok Espainiako gerra zibilaz hain deseroso hitz egin izanak. Zergatik ote? Akaso bere gerra ez zelako? Edo ziur ez zelako?

Gusti Jirku-Stridsberg vienar idazleak autobiografia benetan paregabea idatzi zuen *Nire bost bizitzak* izenburupean. Liburua eslovenierara itzuli zuen Drago Druškoviè-ek bost zatitan emana datorren nobelaren konposizio originalaz ohartarazten gaitu: *Austria, inperio handia –errepublika txikia; Jugoslavia, Balkanetako feudalismoa– balkandartutako demokrazia; Stalinen Mosku, askatasuna burgesiaren aurreiritzi bat da; Espainia, ezezagunen gesta-kanta; Suedia, oinarrizko humanismoaren erdibide*. Niri, jakina, azkenaurrekoa interesatzen zait gehienbat, egileak Espainiako gerra zibilean bizitakoak deskribatzen baititu. Han, besteak beste, erizain gisa egin zuen lan eta baita berriemalle moduan ere, alemanez argitaratzen zen *Prager Tagesblatt* txekiar egunkarirako.

Nor zen Gusti Jirku-Stridsberg?

Familia onekoa zen jaiotzez, burges-familia batekoa. Vienar (banku-) burgesiak ahalbidetu zezakeen hezkuntza izan zuen, Druškoviè-en arabera. Aldez aurretik antolaturiko bere bizimodu aspergarrian, ordea, aldaketa dramatikoa gertatu zen laster, baina, ez dut presatu nahi, hurrenkeran kontatu nahi nituzke gauzak. Lehen senarrarekin, medikua izatez, ezezagun zitzaion Eslovenian egin zuen topo, mugatik gertu zehatzago esanda, Hartenstein jauregitxoan, Turška vas lekutik ez urruti eta Slovenj Gradec hiritik urre. Han, jauregiko dama gisa, kezka handirik gabe bizi izan zen. Pentsa zein azkar eta ongi ikasi zuen esloveniera, ezen Austrian eta Alemanian interes dezente pizten hasiak ziren Ivan Cankar klasikoaren lanak alemanera itzuli baitzituen. Baina, itxura denez, landa giroko bizitza lasai hura ez zen bere patua.

Gizona utzi eta Vienara itzuli zen, bolada batean kazetari moduan lan egiteko. Hurrengo urratsa oso garrantzitsua izan zen Gusti Jirku-Stridsberg-en bizitzan. Vienako *Der Tag* egunkariaren erredakzioak Moskura bidali zuen aste batzuetarako eta bertatik bertara ezagutu zuen sobietar errealitatea: kritikiko agertu zen, modu atseginean baina kritikatu egin zuen. Kanibalen artera (izen hori jarri zitoten Gustiren

lagunek komunismoaren metropolian egin zuen egonaldiar) egin zuen ikerketazko bisita hartatik asko ikasi zuen, eskola ona izan zen beretzat. Vienara bueltatu zenean, bizi guztirako arrastoa utziko zion pertsonarekin egin zuen topo. Kominterneko agente eta kroaziar komunista Štefan ezagutu zuen, zeina, Jugoslaviako Alderdi Komunistaren kide zen aldetik, Austriako hiriburuan zegoen ezkutatua. Lehen kolpean maitemindu zen berarekin (Giorgione artistaren irudiak ekartzen omen zizkion gogora gizon hark), eta, berehala, gizon gazte fanatiko hark legez kanpoko ekintza komunistetara bultzatu zuen. Neskak, egundoko grinaz ekin zien zereginel. Gusti sekula ez zen Alderdi Komunistaren kide egin, baina Štefanenganako maitasun beroak ideia komunisten aldeztaille sutsu bihurtu zuen, nahiz eta, muturreko alderdikide itsutu askok ez bezala, distantzia eszeptikoa gorde, beti, Stalinen erregimen odolzaleari zegokionez.

Garaiko Jugoslaviako Alderdi Komunistaren idazkari nagusi Gorkiè kritikatu zuen Štefani (bien harremana mikaztu zen) agindua eman zioten Moskutik azkar batean Sobiet Batasunera itzultzeko, eta honek berarekin eraman zuen Gusti. Moskuko idilio hark ez zuen luze iraun. Lehenago edo geroago preso eroriko zen susmoa zeukan Štefanek, eta horregatik konbentzitu zuen Gusti Parisera joan zedin. Ez zuen aintzat hartu, ordea, Kominternekoek alderdiaren borondatearen aurka atzerrira jotzen duten militanteenganako agertu ohi duten fidagaiztasun aski ezaguna. Gustik ez zuen, harrezkero, Štefanen berririk izan. Bederatzi urte luzeren ostean soilik jakin zuen, behin Bigarren Mundu Gerra amaituta alegia, beste jugoslaviar komunista batzuekin batera (haien artean zen Espainiako gerra zibileko heroi Èopiè jenerala ere) tiroz hil zutela, inperialismoaren aldeko agente izatea egotzita.

Itzul gaitzen berriro 1936 urtera. Espainian piztua zen, jada, gerra gordina, eta Gustik, ezkertiar intelektual askoren moduan, Espainiako frontera jo zuen. Hasieran erizain aritu zen, eta, ondoren, erredaktore eta kazetari AMI faxisten aurkako egunkarian. Egunkari hura lau hizkuntzatan argitaratzen zen: gaztelaniaz, alemanez, frantsesez eta ingelesez. Espainian zen artean, Gusti buru-belarri ahalegindu zen, Štefan, nola edo hala, Moskutik ateratzeko. Sobietar Batasunaren jarraitzaileen artean indar hartua zeukan, jada, Stalinekin ustezko etsaiak sailean garbituko zituen zurrumurruak. Moskutik Espainiara etorri ziren pisuzko komunistekin izan zituen topaketak ballia-

garri izan zitzaizkion Gustiri Štefanen alde erregutzeko. Behin zera ohartarazi zion Ernst Blank ipar-alemaniarrek, burkideen artean arrunt estimatua zen gizonak: "Aste batzuk barru, buruzagi komunista gutziz garrantzitsua da etortzekoa Bartzelonara", hots, une hartan Gusti zegoen leku berera. "Nire ustez, bera da komunista puntakoetako bat. Zinez itzal handiko politikaria da. Inork ez du egoera berak baino hobeto bideratuko. Isilean etorriko da, espainiar gerra-izen bat erabiliz, eta bi egun emango ditu hemen, gehienera. Zurekin hizketatuko da, ordu erdiz asko jota. Hori bal, honetaz hitz-erdirik ere ez inori ..."

Gustik liburuan deskribatzen du izengabe harekin elkartu zenekoa. Honela gogoratzen du: "Gizon sendo eta neurri ertainekoa zen, pasioan zebilen hara eta hona gela txiki batean. Ile hori ilunkara, aurpegierra markatua, kokots borobildu baina nabarmena eta begiratu lasaia zeuzkan. Kaki koloreko alkandora eta frakak zeramatzan. Ez zeukan domina militarrik. Keinu adeitsu batekin esertzeko gonbita egin zidan. Segidan, begira jarri zitzaidan, zerbaiten zain. Izuak hartua nengoen, eskolako egun okerrenetan bezala – logaritmoak arbelean. Hizketan hasi nintzen. Arrapalada batean mintzatu nintzen: Štefanen inguruan neukan beldurraz, Bartzelonako giroaz, jugoslaviarren isolamenduaz, eta Moskura Štefan ikustera joateko alfer-alferrik egin nuen ahaleginaz ..."

"Orain ezin duzu Moskura joan", esan zidan ezezagunak. Eslavier kutsu arinez hitz egiten zuen alemana. Espainian geratu behar al nuen galdetu nion. Burua mugitu zuen. Begirada misteriotsua zeukan. Etorkizunera begiratzen zuela zirudien, ez zegoela Espainiarik bere begiradan.

"Nonahi dago zer egina. Bai zuretzat bai gu denontzat ere. Ez du zentzurik zure moduko emakume batek Espainian bukatzeak. Gutxi barru, Europako Estatuak faxismoaren aurka defenditu beharko dute. Borroka horretan egon behar zenuke, eta ez hemen, Espainian!" Bostekoa eman zidan eta lehen aldiz ikusi banindu bezala begiratu. Segidan, begirada okertu zuen, jarrera zurrun eta itxia agertuz.

Handik lau urtera, Stockholmen nintzela, egunkaria erosi nuen batean, uniformedun gizon bat ageri zen bertan. Bartzelonako ezezaguna zen. Irudiaren oinean hauxe jartzen zuen: "Tito".

Beste eranskin bat ere egin nahi nuke neronek, ez baituzue *Nire bost bizitzak* liburuan aurkituko. Urte dezentera, Titok Eskandinaviara bisita ofiziala egin zuen batean, berarekin elkartu nahi izan zuen Gustik. Jugoslaviako enbaxadara idatzi zuen eta presidentea pertsonalki ezagutzen zuela jakinarazi; baita ere Espainian, alde zuzenean, faxisten kontrako aldean, borrokatu zirela biak batera. Tito ez zela sekula Espainian izan erantzun zioten, okertu egin zela, Bartzelonan izenik gabeko beste gizon batekin mintzatu zela, inondik ere.

Karantanija argialetxeak Titori buruzko nire liburua plazaratu zue-nean, telefono-dei asko egin zidaten. Gehienetan, liburuan aipatutako gertakariez egiten zidaten galde ezezagun haiek, gertakari batzuei usain txarra hartzen baitzieten edo susmagarri samarrak iruditzen baitzitzizkien. Hargatik, hainbat txikikeriez egiten zidaten galde, eta baita erabili nituen iturrien sinesgarritasunaz. Bizpahiruk –urrutitik deitu zidaten, ziurrenik– nire liburua non erosi zezaketen galdetzeko hots egin zidaten. Denei erantzuten ahalegindu nintzen, erantzunak eta azalpenak laburtu banituen ere, telefonoz ezin baita ezezagun batekin luze-zabal mintzatu.

Askok harritu ninduen, onerako harritu ere, bere burua “Erik” gisa aurkeztu zidan ezezagun batek. Harekin luze elkarrizketatu ostean jabetu nintzen, nire liburua irakurtzeaz gain, deskribatzen nituen gertakariez ere asko zekiela. Hitzordua jarri eta etxera etorri zitzaidan bisitan. Telefonoz hitz egitean gizon gaztea zela iruditu zitzaidan. Ahots tinko eta fidagarria zeukan, gazte-ahotsa. Zalantzati nengoen, halere, ezinezko jotzen bainuen gizon gazte bat Titok eta iraganaz tamaina horretan kezkatzea.

Ez nintzen okertu. Dozenaka urte gazteagoa zen ni baino, gazte lerden eta buru-jantzi hura. Telefonoz entzun nuen ahotsa guztiz ezkontzen zen haren itxurarekin. Lehenik eta behin, nire enigma argitu nahi nuen: nolatan arduratzen zen gazte hura, egungo garai nahasietan, bere kidakoak kezkatzen dituen ohiko gaiak hain bestelakoak izanda (babak heltzetik ateratzea, prestakuntza ona lortzea, lan ziurra...), gure oraindik oraingo, eta, tamalez, hein batean bederen, ezkutatutako historiaz?

Nire ezagun berri haren aitona, Herbert Fornezzi izenekoa, Espainiako gerra zibilean ibilla zen. 1945ean, gerra bukatu eta aste batzuetara, ageriko epaiketarik gabe exekutatu zuten *Gramozna jama*

harrobian. Erik ikertzen ari zen, lehenagotik ere, zergatik eta nola gertatu zen hura. Gertakizunaren muina aurkitu nahi zuen, exekuzioaren nondik norakoak ez baitira argitu egundaino. Horren inguruan hitz egin zidan ordu eta erdiz, eta, agurtu aurretik, lortu zituen dokumentuen kopiak eman zizkidan. Goitik behera irakurri nituen guztiak, eta, Eriken aitonaren istorio ezohikoari esker, aparteko informazioa eskuratu nuen Titok gerra zibil garaian Espainiara egin zuen bisitaren inguruan. Berak, jakina, gezurtatu egiten zuen beti Espainian egona. Alabaina, lehen ere aipatu dut Gusti Jurku-Stridsberg kazetari eta idazleak esana; alegia, etorkizun hurbilean Jugoslaviaren jaun eta jabe izango zela aurreikusten zuen profeta-rekin, hots, Jugoslaviako Presidente ohiarekin, duela 60 urte baino gehiago elkartu zenekoa.

Oraintxe esandakoa agerian jartzeko, hots, Titoren profetia edo aurreikuspen haiek (itxura batean sinesgarritasunik gabeko egiazta-penak irudituagatik) gertatu zirela demostratzeko, Erikek ekarri zizkidan dokumentuak baliatuko ditut. Eriken aitona Herbert Fornezzi-ren bizipenekin ekingo diot. Testu mamitsuago baten laburpena baino ez da, baina, hala eta guztiz ere, aintzat hartuko ditut Eriken ikerketaren ondorio nagusienak:

“Daukagun argazkiari esker (53. or), badakigu Herbert Fornezzi Espainian zela, oraindik, 1940ko otsailaren 20an. Gure amonak Ljubljanan ezagutu zuen, behin Espainiatik itzuli ondoren. 1940ko udan gertatu zen hori. Lanean ere hasi zen *Pri Peterèku* izen handiko gozotegian (sukaldari bikaina zen, gozo-gauzetan aditua). Hilabete batzuetara atxilo hartu zuen Poliziak, Jugoslaviako armadako ofizial baten erailketan esku hartu izanaren susmopean (ez dut lortu jakiterik nor zen, baina ziurra dirudi Jugoslaviako errege-armadaren ofizialen bat zela). Franc-ek, Herbert Fornezzi-ren aitak, erailketa hura gertatu zen egunean semea Ljubljanan zela jarri zuen agerian, eta, hala, Herbertek espexitetik irten ahal izan zuen.

Hiru Estatu mugakidetako armadek aldi berean hartu zuten Eslovenia, 1941ean: alemaniarrek, italiarrek eta hungariarrek. Beste esloveniar askoren moduan, Alderdi Komunistaren kide zen Fornezzi ere atxilotu egin zuten Musoliniren agenteek eta Lucrezia Borgia kartzelara eraman, Spoleton. Jarraian, bigarrenez eraman zuten Ljubljanako italiar epaitegiaren aurrera eta kartzela-zigorra ezarri zio-

ten. Parman bete zuen zigorra. Eriken amonak ez zeuzkan gogoan datak zehatz-mehatz, baina ondo zekien, jakin, aitona, estreinakoz, 1942ko martxoaren 19an hartu zutela preso.

Italiaren kapitulaziora arte, 1943ra arte, Parman segi zuen Fornezzik. Ez zen berehala joan Ljubljana, Italiako Gobernuak itzultzaile gisa enplegatu baitzuen. Sei hizkuntza zekizkien. Geroago, alemaniar komando batean murgildu zen eta han ere bi hilabete eman zituen itzultzaile-lanetan. Alemaniarrek etxera bidali zuten eta berak hartu-emanak izan zituen, une oro, partisauekin. Alemana ongi hitz egiten zuela-eta, Gestapokoen konfiantza bereganatu zuen eta alemaniar zerbitzu sekretu boteretsuko enplegatu ofizial egin zuten. Guarda zuriek (milizia antikomunistak) torturatu eta erail behar zituzten partisauek atxilotu eta laguntzeko baliatu zuen egokiera hura. Erietxera eramaten zituen atxilotuak, handik errazagoa baitzituzten ihes egitea.

Aitonari buruzko istorioan kontatzen zituen Erikek, orobat, amonari entzunak ere. Amonaren hitzetan, zauritutako partisauek etxean gordetzen zituzten, Gestapokoen Fornezzi-engan zuten konfiantza zela-eta leku segurua baitzen beren etxea. Askapen-aurreko egunetan, Gestapo-uniformez jantzitako partisauek espia batek aske utzi zituen Ljubljana espetxe nagusiko preso denak eta baita bizia salbatu ere, alemaniarrek guztiak akabatzeke asmoa baitzuten ihesari eman aurretik.

Hrvati Amac Josip Broz

Partisauek 1945eko maiatzaren 9an askatu zuten Ljubljana. Fornezzik ezkutuan eman zituen bi aste, askatzaileak Bosniako unitate militar batekoak izanik ez baitzituen bertako ofizialak ezagutzen. Askapen Fronteko kide pisuzkoen arteko bilkuren eta topaketen berri izan zuenean, hara jo zuen. Idatzizko agiria eman zioten, gerrakoan partisauek alde aritua zela agerian jartzeko. Erabat sinetsita zegoen agintari berriek luze gabe hots egingo ziotela, eta, era horretan, guztia argitzeko modua izango zuela.

Amonak aitortu behar zuen etxera lagundu zion aitonari. 1945eko maiatzaren 24an edo 25ean gertatu zen hori eta une hartan ikusi zuten elkar azkenekoz. Uztailaren 1ean, desagerpen-par-

tea eman zuen amonak, aitona bueltatzen ez zela ikusita. Handik hilabete batzuetara, Fornezzirekin batera preso egondako gizon bat ezagutu zuen. Aitona, uztailaren 26an, Gramozna jama-ko harrobira eraman zutela eta tiro eman ziotela kontatu zion.

Amonak ahalegin denak jo zituen aitonaren erailketaren berri ahal beste jakiteko, baina ez zuen ezer berririk jakin. Erikek aitonaren gaineko istorioan esaten duenaren arabera, Fornezzi haserre zegoen Alderdi Komunistan pisu handia zeukan baten batekin eta *baten bat horrek* kontu hari muturreko irtenbidea ematea erabaki zuen.

Herbert Fornezziren delituzko ekintzak biltzen dituzten hainbat eta hainbat dokumenturen artetik, Erikek emanak denak, interesgarrienak baino ez ditut aipatuko.

Fornezzi, *Pri Lovcu*-ko bentaria, etengabe jartzen da harremanetan Gestapoko buru Krueger jaunarekin. 1943ko abuztuaren 12an, Gestapokoen bulegora jo zuen, eta, Krueger jauna han ez zenez, Binder jaunarekin hizketatu zen. Krueger jauna etorri orduko, ordea, han zen bera ere segituan. Horrezaz gain, bere bentan askotan hartzen du ostatu Binder jaunak. Ohartarazpen eta informazio fidagarrien arabera, Gestaporentzat egiten du lan Fornezzik, 1942ko apirilaz geroztik.

Salaketa okupatzailearen eta gaizkidearen aurka

Delitugilea: Forneèi, *Pri Lovcu* bentako semea, Bleiweisova kalea. (Beste bi izen ere ageri dira baina nik ez ditut aipatuko). Gestapokide ekintzaileak "Slavija" bankuaren inguruan... Fornezzi. Bentaria. *Pri Lovcu*, Ljubljana. Bleiweisova. Alemaniarra. Gestapokidea.

Herbert Fornezzi S.F.ren etxebizitzan sartu zen, 4tik 5erako gauean, italiar soldaduekin eta B.M. lankidearekin batera. Hiru ordu luzeko bilaketan kopiagailu bat eta *Slovenski poroèevalec* egunkaria aurkitu zituzten; pistolaz mehatxatu zuten biktima eta behin eta berriz estutu. Aurrekoaz gain, 9.000 dinar kendu zizkioten eskudirutan eta beste 6.000 balio handiko ondasunetan; hots, 15.000 dinarreko kaltea. 1942ko udazkenean, berriz, T.K. jostunagana inguratu eta kartzela- eta heriotza-mehatxua egin zizkion jostogaia ezkutatzegatik, eta, modu horretan, xantaia haren bitartez, ehun eta jostgai mordo-

ren jabe egin zen. Aldi berean, beste bi xantaiari bidali zituen jostun-degira, K. eta Š. Gestapokideak hain zuzen, eta bi gaizkileok 359 metro ehun konfiskatu zituzten; baita 111 metro berentzat hartu ere.

Salaketa:

... 1943ko martxoaren 29an atxilotu eta epaitu egin ninduten eta 27 urteko zigorra bizkarreratu. Bizpahiru egunera, Italiara eraman ninduten, Spoleto. Nirekin zen, halaber, aipaturiko Heri Fornezzi eta hilabete eman genuen elkarrekin. Denbora guztian luze-zabal hitz egin zigun Espainiako gerraz: gorrien alde ibili zela, falangisten aurka borrokatu zela eta halakoak. Alderdi Komunistaren kide zela ere maiz esaten zuen.

Esan dezaket, haatik, Fornezzik ez zuela Spoleton Alderdi Komunistaren kide moduan jokatu, harreman ezin hobeak baitzituen faxistekin. Hamaika eratako tratuak egiten zituen haiekin. Kartzela hartan hilabete egin ostean, Parmako kartzelara aldatu ninduten. Fornezzik, aldiz, beste hiru bat hilabete egin zituen Spoleton, eta, jarraian, beste epaiketa bat egin zioten Ljubljanan. Une hartan, P.K. burkidea zegoen Ljubljanako epaitegian, askapen aurretik, Turjak-en, bertako traidoreek beste biktima askorekin batera akabatu zuten berbera. Burkide hark zehatz-mehatz ezagutzen zituen Fornezzi-ren ekintzak Espainiako gerra zibilean; besteren artean, bazekien Fornezzi falangisten alde ibilia zela eta ez gorrien alde, berak hala baieztatuagatik...

1944ko udan ikusi nuen lehendabizikoz Fornezzi Ljubljanan, Gestapoko ofizial batzuk ondoan zituela. Gerora ere, askotan ikusi nuen bai motorra gidatuz bai hesia zeharkatuz, baina, betiere, Gestapokoren baten konpainian. Esan nahi nuke, era berean, italiarren okupazio-garaian sei urteko kartzela-zigorra ezarri ziotela Ljubljanako tabako-denda batean osteagatik. Aipatutako ekintza ez zuen Fornezzik askapen-frontearen aginduz egin, baizik eta bere kasa eta mozkorturik. Hori ederki dakit, epaitu ninduten egun berean epaitu baitzuten Fornezzi ere; nire aurretik, hain justu. Fornezziri egozten diot hildako burkidea, alegia, Turjak-en askapen aurretik erori zen hura, kartzelan sartu izana. Hala egiten dut zin egiaren izenean eta esandakoen erantzule gisa.

Utikan faxismoa – askatasuna herriari!

Erikek, interneten bitartez, Jospe Palau i Orta kataluniar historia-laria ezagutu zuen, Kataluniako Terrassa hirian bizi ziren pertsonen biografiak aztertzen zituen historialaria. Eriken aitona han ibilia zen gerrakoan, eta baita gero ere, 1942ra arte. Hori horrela, kataluniarrak informazio garrantzitsua eman ahal izan zion Herbert Fornezziren inguruan. Esloveniar poliglota zauritu egin zuten falangistek aurrez aurreko batean, hargatik eraman zuten 1938an nazioarteko brigaden erietxera, eta han ezagutu zuen Ignàsia Miroso i Bohigas emakume gaztea. Bien arteko harremanak iraun zuen gerora ere, alegia, behin Herbert Vic-era eraman ostean ere, han egin baitzioten ebakuntza alemaniar sendagile bik. Gerra amaitsu ondoren, San Pedro de Cardena-ko espetxean giltzapetu zuten lehendabizi, eta Belchiten gero. Nazioarteko brigadetako esloveniar borrokari hark, ordea, kartzelatik ihes egitea lortu zuen, eta bi egunean 300 kilometrora zegoen Terrassara itzuli zen, ezkutuan. Behin han, Ignàsiak babesa eta aterpea aurkitu zizkion lagun on baten etxean.

Palau historialariak sekretu handia jakinarazi zion Eriki, Ignàsiak urte batzuk lehenago kontatua, maiz hizketatzen baitziren biak. Alegia, Titok bisita egin ziola behin Herbert zaurituari Terrassara eta Ignàsiari, *etorkizuneko Jugoslaviako Presidente* gisa aurkeztu ziola bere burua. Palau historialariak aurkituak zeuzkan Tito Espainiako gerra zibilean izan zela eta Fornezzirekin harremanak izan zituela baieztatzen zuten hiru lekuko, horregatik geratu zen zur eta lur, Eriki, aitona, 1945ean, komunistek hil ziotela jakin zuenean. Titok jakinaren ganean egon behar zukeen, jada, Espainian, bere laguna falangistetatik nazioarteko brigadetara infiltratu izan balitz.

Palau historialariak postal batzuk tarteko jakin zuen Herberten inguruko guztia, azken horri, aitak, San Pedro de Cardena-ko erietxera bidaltzen baitzizkion postalak. Otmar Fornezzi anaiarengandik eta beste dokumentu batzuetatik, halaber, lortu zuen informaziorik. Herbert Espainiako gerran Jarama frontean ibili zela jakin zuen, Dimitrov batailoiko gudari gisa, kasik ziur. Hala zebilela, bala batek jo zuen sorbaldan, baina, zorionez, ez zitzaion lehertu. Ebakuntza-egunera arte, sorbaldan sartua eduki zuen. Tito ere sorbaldan zauritu zuten Lehen Mundu Gerrakoan, kosako batek zulatu zion lantzaz. Horrek gerturatu ote zituen Tito eta Herbert hainbeste ...? Erikek dokumen-

tazio ugari pilatu zuen aitonaren inguruan, baina, zoritxarrez, ezin izan nuen denetan garrantzitsuena eskuratu, ez baita existitzen. Fornezzi-ri heriotza-zigorra ezarri zion epaiatz ari naiz, zehatz esanda. Bigarren Mundu Gerra irabazi ondoren, milaka pertsona hil zituzten Eslovenian aurrez epaitu gabe. Politikari eta etsai garrantzitsu gutxi batzuk baino ez zituen epaitu jendaurrean Gobernu Komunistak, eta, gutxi horiek ere, propaganda-arrazoiengatik, ez hainbeste errua agerian jartze aldera. Aurreko horien barruan sailka daitezke, era berean, eraikitako prozesu ikusgarri asko eta asko: Nagode, Dachau, eta beste asko.

Egozpen, salaketa eta lekukotza kontrajarriak zirela-eta, ez zegoen argi eta garbi egiaztatzerik Herbert gestapokidea edota Askapen Frontearen espia ezkutua zenik, ezta Espainian komunisten edo falangisten alde egin zuenik ere. Zalantza horiek nabarmenagoak dira esloveniar lekukoen kasuan, espainiar lekukoen kasuan baino. Bigarren Mundu Gerra ondoan ere, jarraipena izan zuen Eslovenian iraultza komunistak, eta herria are ankerrago estutu zuten gerrakoan baino. Hori dela-eta, garai hartako lekukoen aitorpenak eta salaketak, gehienak behintzat, ez dira sinesgarriak. Lekukoak izu ziren. Fede gehiago dut kataluniar historialariak bildutako lekukotasunetan.

Dokumentu guztiak irakurri nituenean, Fornezzi gizon gazte gutz handinahitsua begitandu zitzaidan, eskarmentu handiegirik gabea, eta, ondorioz, zuhurtzi gutxikoa. Maiz sartzen zen, grinak eraginda, gairiditu ezin zituen estuasunetan. Abenturazale eta adoretzu trazak hartu nizkion. Gerra-gaizkile edota aberri-askatzaile ote zen jakiteko, ez daukat informazio fidagarriarik. Espainian alde zuzenean, falangisten aurka, borrokatu zela iruditzen zait zinez, baita falangistek atxilotu zutela ere, eta, ondoren, gestapokide gisa, eta, agian, erabaki propioz, ez partisauekin batera, Askapen Fronteko kideei lagundu ziela. Zentzurik gabeko egintza horren zergatia bere izaera desorekatu samarra izan zitekeen, akaso, gisa hartan mutur batetik bestera letratzeke.

Zer esan nezake Herberten eta Titoren arteko adiskidetasunaz? Sinetsita nago elkar ondo hartzen zutela. Antzekoak ziren, nolabait ere. Biak ziren erreparo gutxikoak eta gailur-goseak, baita ausart edo buru-ziurrak ere. Fornezzi Ignàsiari egin zion iragarpena, hots, *Tito izango zela etorkizuneko Jugoslaviaren presidentea*, ez zen, besterik gabe, berak asmatua, Broz edo, hobeki esanda, Walter agente ko-

munista garrantzitsuari entzuna baizik, zeina, erabat sinetsita zegoen, komunistek ez zutela Jugoslavia sollik hartuko, baizik eta Europa osoa, Stalin ahalguztidunak aurrez planifikatu bezalaxe.

Fornezziren istorioan, ordea, bada Igarri gabeko asmakizunik. Nolatan gertatu zen, gerra ostean, Titoren laguna tirokatzea? Ez ote zien esan aitortzaileei Tito jakinaren gainean jartzeko? Premiaren premiaz, hala egingo zuen ziurrenik baina... ez al zion inork sinetsi nahi? Bere aitortza zalantzan jarri bazuten ere, ziur nago zuzenean eman ziela egoeraren berri komandante gorenaren hurbilekoei. Gerra bukatua zen, eta, ondorioz, soldaduen eta OZNAren arteko hartu-emanek ondo funtzionatzen zuten. Eta nola erreakzionatu zuen Herberten espainiar burkideak borroka-lagun zaharra heriotzak mehatxatzen zuela jakin zuenean, jakin baldin bazuen bederik? Titok, bistan da, bazuen pisuzko arrazoiren bat Espainiako gerra zibilean kolaboratu izana edo Espainian inoiz izana ezkutatzeko. Biografia ofizial denetan ezkututzen da Titoren Terrassako egonaldia. Titok berak esaten zuen, pertsonalki, damu zela Espainiako gerran esku hartu ez zuelako. Behin Tito hil eta gero, hainbat egilek idatzi zuten, Titok, kominterneko agente gisa, Espainian izan zuen jokabideaz. Esamesek ziotenez, Stalinek agindutako anarkisten garbiketari hartu zuen parte. Titok aberrian eta atzerrian zeukan izen ona arriskuan zegokeen, Jugoslaviako presidente zela, eta, jende askok Bigarren Mundu Gerrako garalietzat zeukanean, kontu hura jendearen belarrietara heldu izan balitz. Herberten erailketak zerikusia ote zeukan Espainian burkideekin izandako liskarren batekin? Ze liskar klase zen, pertsonala edo politikoa, ez diot usainik hartzen. Jospe Palau historialariak –ezkertiarrak itxura batean– ez zuen ulertzen nolatan akabatu zuten komunistek Fornezzi Bigarren Mundu Gerra ostean. Sinestezina zitzaion Herbert txertatu edo sator gisa zebilela Titok ez jakitea. Muturtuta ote zeuden? Zer dela-eta ...? Igarkizun hori asmatzeko dago, oraindik, 70 urte Igaro ondoren.

Litekeena da Titok –iritzi berekoa zen bere mediku pertsonal Matunoviæ jauna– lagun eta adiskideenganako batere begiramenik ez izatea. Ibilbide politikoaren gailurrean, Hitlerren armadaren aurkako garaipena ospatzen ari zela, ahaztu egingo zuen, ziurrenik, Fornezzi laguna. Bazekien, Fornezzik, egunen batean, modu irekian esan zezakeela elkarrekin Espainian izan zirela, eta baita *etorkizuneko Jugoslaviaren presidentea* nork eta zertara bidali zuen ere. Horrek arriskuan

jarriko zukeen Titoren izen ona, alegia, Titoren politika kontsekuen-
tean oinarritzen zen karisma, nahiz eta, behin eta berriz, Estatuak
aurrez pentsatutako eta puztutako itxurakeria izan. Karisma horri eus-
ten zion beste zutabea, nola ez, Polizia zen, jazarpen ankerrenez
oztopatzen baitzuen beste edozein pentsamolde, eta, zer esanik ez,
beste edozein ekintza. Fornezzi-rena, ordea, susmo bat baizik ez da,
ez baitago dokumentu fidagarririk gauzak agerian jartzeko. Horrez
gain, sekula ez dugu jakingo Titorekin gogoratu ote zen honen solda-
duek Gramozna jama-ko harrobian eskopeten jomugan jarri zute-
nean. Gogoratu ote zen Terrassan esan zizkionez? Hots, egunen
batean Jugoslaviako presidente izango zela eta biek ere bizitzan
zituzten asmo goren eta potoloak erdietsiko zituztela?

Zer dela-eta ukatzen zuen Titok, hain irmo, inoiz Espainiako gerra
zibilean egona, nahiz eta, ezbairik gabe, harro egoteko moduko
ekintza izan? Ez al zen, bada, 30eko hamarkada bukaeran lehen
kolpe zapaltzaileak ematen hasia zen faxismoaren aurkako erresis-
tentziaren hasiera ...? Galdera horri erantzun aurretik, gertakari
batzuk aipatu nahi nituzke, beharrezkoak baitira garal hartako egoera
ulertzeko.

Bigarren Mundu Gerra pizterako, bere garbiketa ezagunei bide
ematen hasia zen Stalin. Sobietar goi funtzionario baten erailketa
-muntaia bat, itxura guztien arabera- aitzakia gisa ballatu zuen aginte
komunista izugarriaren kapitulurik odoltsuena idazteko. Lehendabizi,
sobietar armadari egin zion eraso, Tuhaèevski jenerala eta ehunka
goi-ofizial garbitu zituen. Komunistak izan ziren txandan hurrenak,
bertakoak eta, batez ere, atzerrikoak, besteren artean jugoslaviar
asko, guztiak ere Moskun kominterneko agente edo funtzionario
moduan ibiliak. Biktimak aukeratzeko zein irizpideri jarraitu zitzaion
egun ere ez dakigu. Bazter guztietan giltzapetu eta erail zuten jen-
dea. Izua eragin zuten, eta, salatariek, herra eta ezinikusi pertsonala-
gatik gehienetan, espetxera bidean jarri zituzten hamaika errugabe,
zeinak, ondoren, exekutatuak edo, onenean, urte batzuetarako *Gulag*-
en batera bidaliak izan ziren. Aurrez ere aipatu dugun Koch histo-
rialariak, berriki aurkitutako dokumentuetan oinarriturik, Hitlerren eta
Stalinen artean loturarik bazela baieztatu zuen; alegia, Sobietar Bata-
sunean eta Alemania nazian gertatu ziren erailketak pertsona berbe-
rek antolatu eta egin zituztela, eta, pertsona horiek,aldi berean, bi

diktadoreak zerbitzaten zituztela. Horrela balitz, konspiraziorik handiena litzateke gizateriaren historian.

Titok hitz egin zuen, behin, kameren aurrean, gai hartaz, eta Jugoslaviako telebistak eman zuen elkarrizketa bera hil baino lehen-txeago. Elkarrizketa hartan lehendabizikoz aitortu zuen, jendaurrean, bere aurretik Jugoslaviako Alderdi Komunistaren idazkari nagusi izandako Gorkic burkidea batere errurik gabe erail zutela, ez baitzen, inondik ere, agente inperialista edo arnegaria, hala egotzi zioten arren. Moskun egon zeneko giro latza irudikatu zuen. Amesgaizto hutsa. Aste askoan ez omen zen irten ere egin *Lux* hoteleko gelatik, beldur baitzen kalean preso hartuko ote zuten. Titoren azalpen haiek harrিতuta utzi ninduten, hogeita hamar urte luzez kaskezurrean sartu baitziguten Gorkic sozialismoaren etsaia zela: troskista, gizon bilau eta ustela. Orain, berriz, haren irudia garbitzen saiatzen zen, pertsonalki, Jugoslaviako zein Alderdi Komunistako presidentea, Gorkic hil ostean haren kargua hartu zuen berbera, gertatutakoan erru-izpirik ez balu bezala. Erru kontuez, jakina, hitz-erdirik ez. Izan ere, nola azaldu zezakeen, modu sinesgarrian behinik behin, Stalinek, garai arriskutsu eta beldurgarrietan, Jugoslaviako Komunisten buruzagitzarako, mehatxatuen zeuden haiek babestea? Zenbaterainoko erantzukizuna zeukan Titok garbiketa-garaian desagertutako ehunka jugoslaviar komunisten erailketan? Zer zekien hartaz? Parte hartu al zuen biktimak zerrendatzeko garaian?

Belgradeko Pero Simic historialariak, benetako dokumentuetan oinarriturik, orain arte ezezagunak ziren hainbat datu argitaratu zituen *Tito, kominterneko agentea* liburuan. Hitzaurrean bertan aipatzen ditu sekretu horietako batzuk. Bere buruari galdetzen dio zer ote dakigun benetan Josip Brozen gainean: zergatik daude, esaterako, Titoren hamar jaiotze-data ezberdin? Aldea ez da, gainera, hilabetetakoa soilik, jaiotze-urtea ere ezberdina da zenbaitetan. Dokumentu horiek gehienak Titok berak idatziak dira, bere eskuz.

Zergatik dakigu hain gutxi Titok 1935-36 urteetan Moskun egin zuenaz? Zergatik ez ziren ezagutzera eman bere bizitza pribatuko hainbat datu oinarritzko? Zergatik ez dakigu deus ere Titok Sobietar Batasunean gertatu ziren garbiketetan izan zuen parte-hartzeaz, nahiz eta beroietan hainbeste jugoslaviar komunistak hil? Zergatik erabili ziren hain modu selektiboan JAKren Batzorde Nagusiaren artxiboko

dokumentu asko eta asko? Zergatik isildu zituzten ikertzaile batzuek propio eta zergatik interpretatzen zituzten beste batzuek hain oker? Edo zergatik ezkututzen zituzten ...? Eta, amaitzeko: egundaino inork ez daki noiz egin zuten Tito, Gorkic desagertu (garbitu) ostean, JA-Kren Batzorde Nagusiko idazkari nagusi. Zergatik ezkutatu zen informazio garrantzitsu hori?

Ez da nire asmoa Simic-en egiaztapen guztiz interesgarriak (Moskuko marxismo-leninismoaren institutuko artxibategi oparotik atereak) sakon aztertzea, baina bat nator berarekin, Titok, 30eko hamarkadaren bigarren erdian, Sobietar Batasuneko garbiketa-garaian erail zituzten jugoslaviar komunisten aferan, erantzukizunik bazuela esaten duenean. Lehen ere kontatu dut nola azaltzen zuen Titok CEKA (Kontrairaultza, Sabotaje eta Ustelkeriaren aurkako Errusia guztietako Batzorde Berezia) erakunde ospetsuko agente ahalguztildunei zien beldurra. Bere burua ere biktimen artean kokatzen zuen; zuhurtziari, eta, ez neurri txikiagoan, zorteari esker, atera omen zen onik. Gai horren harira, pasadizo interesgarria kontatu zuen. Hoteleko gelatik irteten ausartu zen batean, Petek Miletic jugoslaviar komunistazagunarekin egin omen zuen topo, kasualitatez. Miletic Moskura joana zen Sremska Mitrovica-ko kartzelatik atera eta gero, aurrez han egona baitzen preso bizpahiru urtez. Jugoslaviako kartzela hartan oso modu eragingarrian obratzen zuen alderdiaren batzordeak, eta Titoren adiskide Moša Pijade-k egiten zuen buru. Pijade-k alderditik kanporatu zuen Miletic, itxura batean, alderdiaren interesen aurka egiteagatik. Ez dago zalantzarako biderik, Titok bazekien gertatuaren berri. Aurreikusitako gabeko topaldi haren ostean, Titok salatu egin zuen Miletic CEKAren aurrean, eta, egun batzuen buruan, Jugoslaviako kartzelatik ateratako etorri-berria are kartzela okerrago batera eraman zuten sekula ez itzultzeko: Sobiet Batasuneko Ljubljanka-ra.

Miletic-ek Moskun izan zuen patu tragikoaz hitz egin zuen beste behin Titok, JAKren *komunist* aldizkariko kazetari batekin. Ohiko estiloan, hauxe kontatu zion: Miletic 1938an joan zela Moskura bere kontra zerbait idazteko asmoarekin eta asko poztu zela kominterneko alderdi guztien buruak, errusiar batek, Stalinen agenteek Miletic txosten eta guzti –Tito kritikatzeko txostena– atxilotu zutela jakinarazi ziotenean. Titoren bi aitoren ezberdin dauzkagu, beraz. Guztiz kontrajarriak. Bietako zein dago hurbilen egiatik? Iritzia emateko asmorik ez dudan arren, esan beharrean nago Titoren hitzak ilunak, zehazta-

sunik gabeak, eta, hitz batean esateko, fidagaitzak zirela hainbat gertakari historikoren inguruan mintzatzen zen bakoi-tzean. Datuak nahierara erabiliz eta elkar-kontrajarriak ziren hainbat azalpen emanez, egiaren desatsegina ezkutatu nahiko zuen ziurrenik, nahiz eta egia hori, egun, pixkanaka, argitzen ari den.

Gusti Jirku-Stridsberg-en lekukotzei hainbesteko arreta zergatik eskaintzen diedan galdetuko didazue. Badirudi bete egiten dela, behin eta berriz, esamolde ezaguna: hots, egia artistikoa –gure kasuan vienar idazlearen literatur memoriak– askoz ere fidagarriagoa dela historialari prestuen testu espezializatuak baino, nahiz azken horiek historia aztertzeke era-erako tresna eta baliabideak eduki: dokumentuak, lekukotzak eta beste iturri fidagarri batzuk. Kasik historialari denak agintearen mende zeuden zapalkuntzapeko erregimenetan, eta idazten zituzten saiakera dotoreak mandatarrien jarraibide eta nahien ildotik idazten zituzten.

Ordu erdi eskaseko topaketa hartan, Gusti ederki jabetu zen Titoren izaeraz eta benetako aurpegiaz: “Dimentsio handiko politikaria, buru azkarretako bat, egoerak beste inork baino hobeto kudeatzen dakiena”. Blank komisario politikoa ere halaxe deskribatu zion. Eta besterik ere bada: Gusti azkar konturatu zen Stalinekin bizkarraren eman zela Espainiara faxismoari aurre egitera joandako borrokalariei, eta hori, gainera, Espainiako legezko Gobernuaren defendatzen zuen fronte popularraren porrota iritsi aurretik gertatu zen. Sobietar buruzagi eta azari zaharrak, beti hain sumagaitz jokatu zuenak, are delitu izugarriagoa egin zuen Espainian. Akusazio faltsu eta asmatuetan oinarriturik, batere babesik gabe utzi zituen Espainiako gerran *Stalin!* oihukatuz edo bere ideien izenean hil ziren nazioarteko brigadista asko eta asko, hau da, anarkista, errebisionista, troskista eta sozialismoaren etsai deitu zituen asko. Akaso, biktimen artean egongo zen Blank komisario politikoa ere, Gusti Tito kominterneko buruzagitzako pisuzko kide gisa aurkeztu zion gizona. Zenbateraino hartu zuen parte Jugoslaviako presidente ohiak brigadisten garbiketa haletan? Espero dezagun etorkizuneko historialariek igarkizun hori asmatzea. Nahiko nuke gai horiek goikoen jarraibide eta aginduen beldurrik gabe aztertuko balituzte. Egund ere ez dago zantzu faltarik Titok Espainiako gerra zibilean jokatu zuen papera eta ematen zituen azalpen lausoak oso bestelakoak zirela sumatzeko.¹

Titoren izen ona kakaztu nahian nabilela uste baduzue –egun askok egiten duten moduan–, oker zaudete. Hori bai, nire iritziz behar baino gehiago gorai patu zuten, bere egin zituzten ez zeuzkan ezaugarriak. Batere heroikoak ez baizik eta komenentziazkoak (bere buruarentzat, batik bat) ziren beste ezaugarri batzuk, alabaina, ezkutatatu egin zituzten. Horrez gain, ezin alpatu gabe utzi zeukan maltzurkeria, horri esker atera baitzen onik, hainbatetan, trantze itxura baitean oso larrietatik.

1948an ere, Stalinekin eta Sobietar Batasunarekin ustekabeko haustura gertatu zen urtean, onik atera zen Tito, nahiz eta, Europa osoak, hala ekialdean nola mendebaldean, Stalin handiak berehala "irentsiko" zuela pentsatu. Egoera arriskutsuetan, erresistentziako gudari peto moduan jokatzeko zuten beti, zuhur eta tentuz, inoiz ez burubero, eta une aproposan erreakzionatzeko zuten. Ez zela inondik ere heroia izan esaten duenik bada. Dedjjer-ek egia galanta aitortu zidan behin –bi lekukok egiaztatua– Drvar inguruan Titori eta partisauek buruzagitzari alemaniar paraxutistek egin zieten eraso ezaguna zela-eta. Alemaniar armadaren unitate berezi bati agindu omen zioten Tito, alde edo moldez, preso hartzeko. 1944ko maiatzean gertatu zen hori. Titok eta partisauburu batzuk leize-zulo handi baitean babestu behar izan zuten. Alemaniarrek ondo zekiten Titoren ezkutalekuaren berri eta hara zuzendu zuten erasoak. Partisauek kementsu aldeztu zuten leizerako sarbidea, baina etsaia indartsuagoa zen bai armaz bai kopuruz. Denbora kontua baino ez zen, nabarmena zen paraxutistak Titoren ezkutalekura iritsiko zirena. Partisauburuak zepoan eroriak zeuden, leizeko irteera bakarra alemaniar metrailadorek hartua baitzeukaten, tiro-zaparrada etengabea. Ataka estu hartan, leizeak beste irteera bat bazuela gogoratu zitzaion partisauek gol-komandoaren kide Sreten Zujevic-i. Zurezko zoru baten pean, meazulo bat zegoen, hartzuloan barrena mendiz bestaldera iristen zena. Zujevic-ek eta Rankovic-ek (gerra ostean Barne Arazaetako ministro eta UDBA polizia politikoaren buru izana), zorupetik bueltan, berri onak ekarri zituzten, meazuloa zeharkatzeko modukoa baitzen,

1 Titori buruz zera ageri da Wikipediako artikuluan: 1936-38 artean errepublikarren alde egin zuen Titok (1934tik deitzen zioten hala) Espainiako gerra zibilean, eta bere ardura izan zen 11.000 jugoslaviar boluntario hara bidaltzea. Joan ziren horietatik, milatik behera baino ez ziren itzuli Jugoslaviara. Titok, André Marty frantziar buruzagi komunistarekin batera, nazioarteko brigaden prestakuntza militarrean hartu zuen parte, Albaceten.

baina egoera xeblebre batekin egin zuten topo: Titok beste uniforme bat zeraman soinean, egun gutxi batzuk lehenago josia. Haren inguruan, berriz, erabat aztoratutik zegoen Davorijanka (Titoren idazkari eta maitalea), etengabeko deladarrean: "Tito bizirik behar dugu ... Tito bizirik behar dugu ... Alemaniaren aurrean errenditu behar du eta komandanteburu moduan entregatuko du bere burua, gala-uniformez jantzita ... Bizirik behar dugu ..." Josip Brozek galdua zeukan begirada, edo *shock* plantak egiten zituen. Zujevic-ek eta Rankovic-ek besoetatik kendu behar izan zioten komandanteburua, literalki, Davorijanka-ri, eta behartu egin zuten, haiekin batera, meazuloan barrena, leku seguruago batera ihes egin zezan.

Drvar Titoren (estratega eta buruzagi militar berdingabearen) garaipen handietako baten eszenatoki izan zela ikasi nuen eskolan. Heroiak gerratan eta iraultzatan erortzen dira. Titok, ordea, zuhurtziari esker, bi gerra eta bi iraultza gainditu zituen. Zeinahi egoerataro egokitzeke zuen gaitasuna berealdikoa zen. Jugoslaviako presidente izatera heldu aurretik jokatu zituen paper guztiek –modu sinesgarrian, betiere– argi eta agerian uzten dute zeukan irudimen mugarikgabea.

Dragic Kaèarevic-ek, *Josip Broz Titoren ezizenak* artikuluan, ezin konta ahala goitizen eta izenorde aipatzen ditu, guztiak ere Titok erabiliak, legez kanpoko jardun komunista mozorrotzeko: "Metalac, Bradop, B.J., Radnici kozarci, Kovinarski radnik, Radnik, Georgijevic, Georgij, B. Zagorac, Tito, Rudi, Br., Banja, R., Jireèek, Valter, Fridrih Valter, F.F., Valter Hauser, Titus, F. Valter, Josip Tomanek ingeniaria, Pabic, caca, T.T., Ivica, Livius, Oto, Timo, Otto, T., Karl Zanjer, Viktor, W. Viktorow, Dzon Aleksander Karlson, L. Tito, W. Viktorov, Tomanek ingeniaria, Brkic ingeniaria, W., Titerman, Vaster, Ivan Kostanjšek ingeniaria, Spiridon Mekas, W. Tito, V., W. Wik, Spiridon, Slavko Babic ingeniaria, Mihailo Burorac, Petrovic ingeniaria, Stari, Slavko Kolar ingeniaria, Vaznji, T.G., Z.G., St., Novak, T.O., Tito I. F., T.T."

Dedjier-en iritiz, goitizen-zerrenda hori ongi osatua dago, ez da goitizen bakar bat ere falta. Denbora-hurrenkera errespetatuz egindako zerrenda da. Josip Brozen legez kanpoko ekintza komunista askotarikoel (batez ere, gerra-artean eta Bigarren Mundu Gerrakoan) garrantzia kentzeko asmorik gabe, goitizen askok presidente ohiaren izaera handizalea agerian jartzen dutelakoan nago, eta agerian jartzen dute, halaber, zuen antzez-ahalmen edo talentu teatrala. Gozatu egiten zuen paper horiek guztiak jokatzen.